

UNIUNEA EUROPEANĂ: UN PARCURS IMPREVIZIBIL

Autor: Andrei Marin | 27 ianuarie 2023



În jurul Uniunii Europene s-a construit o istoriografie care o privește drept rezultatul unor etape aproape inevitabile în istoria postbelică a continentului nostru. Efectul retrospectivei este foarte puternic în a identifica precis cauzele pentru care această organizație și-a format structura actuală. Totuși, o asemenea perspectivă nu reușește să surprindă nuanțele pe care le reprezintă soluțiile alternative care s-au manifestat de-a lungul istoriei pentru atingerea scopului peren al păcii. Valoarea pentru contemporani a acestor variante rezidă în folosirea lor ca etalon la care să raportăm rezultatele prezentului, precum și ca sursă de idei pentru provocările viitorului.

În primul rând, finalul celui de-al Doilea Război Mondial a fost previzibil timp de câțiva ani, care au ajuns să fie dedicați ideilor pentru reconstrucția postbelică. Deasupra decidenților vremii plana trista amintire a sistemului versaillez, care nu a reușit să pună capăt tuturor războaielor, conducând mai degrabă la ceea ce E. H. Carr a numit „criza celor 20 de ani”. Soluțiile adoptate în perioada interbelică au reprezentat un amalgam nereușit al doctrinelor geopolitice idealiste, respectiv realiste, care animau proiectele marilor puteri ale Antantei. Totuși, cum niciuna dintre aceste soluții nu a fost aplicată până la capăt, a existat un spațiu larg de manevră pentru revizionism. Voi aminti sumar câteva exemple: principiul autodeterminării, cuprins în Declarația în 14 puncte, contrazicea în spirit alte puncte ale acestui document, cum ar fi necesitatea ca Polonia să aibă acces la mare (punctul 13); Liga Națiunilor nu a oferit niciun mecanism concret de intervenție contra revizionismului, iar Statele Unite ale Americii nu au aderat; sancțiunile impuse Germaniei au fost ocolite pe prea multe planuri pentru a fi rezumate aici.

Una dintre primele metode alternative a fost introducerea unui set larg de sancțiuni pentru Germania, a căror aplicare să fie facilă și rapidă, care s-o înapoieze suficient încât să nu se mai poată fizic înarma pentru un timp îndelungat. În acest sens ar fi fost necesară distrugerea industriei germane, soluție prevăzută în planul Morgenthau,

propus de secretarul Trezoreriei Statelor Unite ale Americii în 1944. Această soluție radicală a fost respinsă, însă evoluțiile militare ale ultimului an de război au condus la necesitatea împărțirii Germaniei¹. Amintesc aici că Germania a fost inițial împărțită în patru, urmând ca zonele sub administrație occidentală să se unească pentru a forma Republica Federală Germană.

Istoria relațiilor internaționale ne arată că există mai multe metode de a preveni un stat înfrânt să-și ia revanșa. Voi începe cu cele militare: de la ocupația parțială (cazul interbelic al Renaniei) sau totală, la sistemele de securitate colectivă (de exemplu, Mica Antantă, îndreptată contra Ungariei). Avantajul major al acestor soluții este certitudinea supremației în cazul unor evoluții politice ostile. Însă, în contextul epocii postbelice, dezavantajele primau: menținerea unor efective mari în Germania (și nu numai) era dezavantajoasă pentru puterile occidentale din punct de vedere economic și politic, iar pericolul expansiunii comunismului nu permitea crearea unor structuri politico-militare care să excludă Germania de Vest.

Din acest punct de vedere, se poate spune că Războiul Rece a catalizat includerea Germaniei de Vest în rândul statelor occidentale. Mai mult decât atât, Organizația Tratatul Alianței Atlanticului de Nord (NATO) se înscria în logica strategiei apărării colective, însă de această dată orientate către Uniunea Sovietică. Simplu spus, izbucnirea Războiului Rece a deturnat diverse proiecte concepute sau imaginate împotriva Germaniei pentru a funcționa împotriva Uniunii Sovietice. Pentru atingerea acestor scopuri, participarea Germaniei de Vest a devenit foarte importantă.

O a doua metodă de contracarare a influențelor ostile consta în aplicarea de măsuri economice. Primul Război Mondial a dus la îndatorarea masivă a Germaniei, ca metodă de prevenire a recrudescenței sale militare. Dezavantajul decisiv al acestei metode este instabilitatea politică majoră pe care o provoacă, concretizată în episoade precum Revolta spartakistă din 1919. Din nou, contextul geopolitic nu permitea asumarea unor asemenea riscuri. După 1945, Statele Unite au găsit și o alternativă la folosirea mijloacelor economice în sens represiv, introducând un pachet uriaș de ajutor pentru Europa, sub forma Planului Marshall. Nu voi expune aici consecințele acestui plan, ci mă voi limita să-i subliniez caracterul inedit.

În acest context, Uniunea Europeană a apărut tot dintr-o soluție ingenioasă de natură economică. Prin interconectarea economiei Franței cu cea a Germaniei era eliminată posibilitatea dezechilibrului de putere militară dintre aceste state. Trebuie înțeles, în acest sens, că premergător declanșării agresiunii militare a Germaniei Naziste în 1939, economia germană s-a dezvoltat foarte puternic în sensul atingerii autarhiei. Desigur, aceste linii directoare de natură economică s-au asociat cu o linie politică dominată de linia creștin-democrată, reprezentată de figuri precum Konrad Adenauer, Robert Schuman sau Alcide De Gasperi.

Odată stabilite bazele politice și economice ale Uniunii Europene de astăzi, tendințele centripete au continuat să se manifeste, ducând la apariția unor noi instituții și domenii de activitate a mecanismelor comunitare. Tabloul, pe care nu voi încerca să-l reconstruiesc aici, pare să conducă la un optim pentru majoritatea statelor membre ale Uniunii. După cum ne-a învățat Brexit-ul, contestarea acestui optim amenință însăși stabilitatea comunității europene.

Dificultatea conceptuală se conturează în felul următor: știm că primele mecanisme comunitare au apărut ca soluție ingenioasă politico-economică pentru menținerea păcii în Europa. Știm, de asemenea, că odată apărute aceste mecanisme, au apărut tot felul de alte facilități – precum libera circulație sau piața unică. Dacă într-adevăr acesta este optimul, de ce nu a fost atins mai rapid? Simplu spus, de ce nu a apărut spontan un organism de tip UE pentru a înlesni activitatea cetățenilor din statele membre?

Ideea federală a apărut în Europa odată cu apariția mișcărilor naționale. În timpul Primului Război Mondial s-au pus bazele a două proiecte federale bazate pe compromisuri interesante: Cehoslovacia (prin Acordul de la Pittsburgh²) și ceea ce avea să devină Iugoslavia (prin Declarația din Corfu³). Au apărut în această perioadă și idei federale care presupuneau coalizarea mai multor state din considerente pur pragmatice. De pildă, Octavian Tăslăoanu a propus un proiect intitulat Statele Unite ale Orientului, care ar fi implicat apariția unui bloc politico-militar de anvergură, menit să contracareze deopotrivă agresiunile dinspre Europa Centrală (predilect, Germania), respectiv dinspre est, unde principala amenințare era Uniunea Sovietică⁴.

Ceea ce trebuie să remarcăm ca element distinctiv al Uniunii Europene în raport cu toate aceste proiecte este balansul fin găsit între menținerea autonomiei statelor naționale și mecanismele supranaționale. Tratatul de la Paris (1951) și de la Roma (1957) au format un cadru mult mai restrictiv în ceea ce privește organismele comunitare decât anumite propuneri vehiculate în epoca respectivă. Variantele maximaliste, care păreau să recupereze conceptele interbelice de creare a unor organisme federale puternice, propuneau inclusiv apariția unei structuri militare supranaționale. Perioada de început a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului se leagă de personalitățile părinților fondatori, precum și de liderii politici ai vremii în general, într-un mod foarte puternic. La prima tentativă de aderare, Marea Britanie, a cărei politică externă era percepută mai degrabă drept extraeuropeană, s-a lovit de opoziția lui Charles de Gaulle, secondată de cea a lui Konrad Adenauer.

După cum ne arată secolul de relativă acalmie 1815-1914, pacea nu este suficientă pentru apariția spontană a unei asemenea structuri. Trebuie să-i adăugăm și o altă componentă, legată de alinierea intereselor strategice. Aș propune să ne întrebăm dacă actuala Uniune Europeană este o manifestare a puterii strategice combinate a statelor europene sau, dimpotrivă, unica formă prin care aceste state – aflate într-un declin

relativ al puterii – se mai pot manifesta pe scena internațională. Pentru că tocmai după Primul Război Mondial s-a produs fenomenul denumit în istoriografie „criza puterilor mijlocii”. Puterile europene au ajuns să se îndatoreze masiv către Statele Unite ale Americii, față de care au suferit mult mai mult în timpul războiului, atât în termenii pierderilor de vieți omenești, cât și în ceea ce privește distrugerile. Odată cu prăbușirea imperiilor coloniale, relevanța individuală a puterilor europene pe scena mondială s-a diminuat suplimentar, astfel încât epoca postbelică nu le-a lăsat o marjă prea mare de acțiune individuală pe scena internațională, în sensul în care Germania finalului de secol al XIX-lea definise *Weltpolitik*.

Perioada de maturitate a Uniunii Europene a adus noi provocări, legate de încheierea Războiului Rece. Piața unică nu s-a putut realiza fără un set de măsuri ample, care au stârnit diferite îndoieli privind puterea crescândă a Comisiei Europene. Unificarea Germaniei a reprezentat o dilemă majoră la nivel comunitar, în sensul în care a produs disensiuni semnificative între diferiții actori din planul continental. Margaret Thatcher, de pildă, se situa printre adversarii unei Germanii unificate. Sfârșitul Războiului Rece amintea scopul original al acestei suprastructuri europene, și anume prevenirea unei noi „explozii a centrului german”, în termenii istoricului Imanuel Geiss. Soluția a fost, și de această dată, o mai mare unificare, în sensul introducerii uniunii monetare, precum și o largă birocratizare, în sensul apariției unor noi tratate, precum și a unor reglementări de specialitate.

Din acest punct însă, distingem tot felul de presiuni la adresa Uniunii Europene. Moneda unică se sprijină pe eșafodajul unor politici uneori discordante. Proiectul Constituției Europene a eșuat, fără ca vreo revenire a sa în actualitate să se întrevadă. Brexit-ul ne arată că din Uniunea Europeană se poate ieși cu costurile de rigoare. Decalajele extinderii celorlalte sfere interioare Uniunii Europene (zona Euro și Spațiul Schengen) produc tensiuni centru-periferie, care se pot converti în tendințe centrifuge. Sondajul Eurobarometru arată că, în ciuda politicilor îndreptate în acest sens, identitatea europeană are dificultăți în a se impune alături de cea națională în mentalitatea locuitorilor Uniunii.

Cum să ne raportăm ca indivizi la toate aceste procese? Sunt de părere că ar trebui să facem tranziția de la necesitatea istorică a Uniunii Europene la avantajele sale geopolitice. Declinul relativ demografic și economic al Europei pe scena mondială impune alinierea politicii externe a statelor europene. Chiar și pentru un naționalist, o Europă unită este superioară unei Europe irelevante⁵.

Structura labirintică a Uniunii Europene de astăzi provine, de la un punct încolo, și dintr-o renunțare la soluțiile politice ambițioase, în beneficiul unor compromisuri birocratice care șubrezesc în timp structura de ansamblu. Istoria acestei entități ne învață că o modificare radicală a acestei structuri, eventual în sensul simplificării sale,

nu este deloc previzibilă și depinde de alinierea multor interese personale, partinice sau naționale. Apoi, ca și în cazul altor organisme federale, trebuie luat în calcul că echilibrul centripet-centrifug este unul adesea instabil, în care lipsa unei anumite coeziuni nu face decât să faciliteze dezagregarea ansamblului. Până acum, această coeziune este cu predilecție de natură social-economică, după cum demonstrează consecințele Brexitului. Este oare suficient?

Simplul moment Brexit, actualmente regretat de către o pătură relativ largă a societății britanice, ne arată că ar fi de dorit să mai existe și un alt liant în Uniunea Europeană. Cultura ar fi un candidat bun în această privință, în măsura în care am găsi compromisul optim dintre elementul național și cel european al identității noastre culturale. La nivel personal, foarte mulți dintre noi reușim să facem acest lucru, atunci când vizităm obiectivele culturale europene, când citim cărțile marilor scriitori europeni etc. și ne identificăm cu acestea, măcar drept creații reprezentative ale umanității.

Pentru state, această situație nu este așa simplă. Cu greu s-a decis cum să arate bancnotele Euro, căci identificarea unor personalități europene care să nu suscite niciun fel de animozitate este, se pare, imposibilă. Și totuși, colaborarea europeană s-a dovedit capabilă să ofere soluții pentru divergențe aparent ireconciliabile. De exemplu, Franța și Germania au atins un nivel remarcabil de unificare a discursului istoriografic despre Primul Război Mondial.

Întrebările firești pe care ni le punem despre cum s-a ajuns la actuala Uniune Europeană se încadrează în teritoriul filosofiei istoriei, pe care îl îmbogățesc cu un caz momentan unic. Din răspunsurile schematice pe care le putem oferi trebuie să tragem concluzia, cred eu, că Europa unită de astăzi moștenește o doză semnificativă de arbitrar istoric, pe care l-aș privi deopotrivă ca oportunitate, precum și ca risc. Așa că trebuie să învățăm să gestionăm o asemenea situație pentru a decela, la modul generic, tendințele centripete de cele centrifuge. Iar în ceea ce privește evoluția mecanismelor Uniunii, soluția cea mai simplă ține tot de elaborarea unui soi de mecanism constituțional, care să desemneze instituții specifice pentru sarcini specifice. Concret, cred că este nevoie de o recuperare a voinței care a stat la bazele proiectului european și care i-a dat această formă imposibil de prezis la începutul perioadei postbelice.

NOTE

1. Intersecția trupelor aliaților occidentali cu cele sovietice pe Elba pare a fi un prim efect al împărțirii Germaniei. Fraza, deși nu este incorectă, îmi pare foarte înșelătoare. Eșecul aliaților occidentali de a forța Rinul în toamna lui 1944 (după eșecul operațiunii Market Garden) și succesul ofensivei sovietice Vistula-Oder au evidențiat la Ialta că cele două fronturi vor face joncțiunea undeva pe teritoriu german. De aici a rezultat necesitatea unei linii de demarcație militare, care, în virtutea principiilor doctrinale

sovietice, trebuia să se transforme și în linie de demarcație politică. Un asemenea raționament este benefic și celor care încearcă să catalogheze evenimentele de la Ialta drept o trădare la adresa României, „dată la schimb“ pentru Grecia. ↑

2. În 1917, a fost înființat Consiliul Național Cehoslovac de către Tomáš Masaryk. El a prezidat pe 31 mai 1918 o ședință a Consiliului în Pittsburgh, în urma căreia s-a semnat acordul, care prevedea următoarele: unirea celor două popoare într-un singur stat, autonomia administrativă, legislativă, judiciară și lingvistică a Slovaciei, statutul republican al statului, necesitatea amplificării relațiilor cu Statele Unite și alegerea unor reprezentanți legali, ulterior eliberării statului, cu scopul de a hotărî organizarea acestuia. ↑

3. Naționalistul croat Ante Trumbić și sârbul Nikola Pašić, fost prim-ministru al Serbiei, au semnat pe 20 iulie 1917 Declarația din Corfu. Aceasta prevedea formarea statului iugoslav, condus de un rege din dinastia sârbă Karađorđević, ajutat de un parlament ales democratic, prin sufragiu universal. Erau prevăzute drepturi egale pentru cele trei confesiuni (ortodoxă, catolică și islamică) și pentru alfabetele chirilice și cel latin. Cu toate acestea, nu s-a reușit reglementarea federalizării statului, deoarece Trumbić o susținea, pe când Pašić milita pentru centralizare. ↑

4. Mai multe detalii despre acest proiect inedit pot fi găsite în articolul *Statele Unite ale Orientului. Ideea lui Octavian C. Tăslăuanu, proiect viabil sau vis utopic?*, scris de Cristian Mareș în *Tactica și strategia*, nr. 1, septembrie 2014, pp. 74-77. ↑

5. În cheia unei Europe a patriilor care să manifeste autonomie strategică trebuie citită politica de apărare lui Charles de Gaulle, care produce încă reverberații în mediile europene. Ultima dintre acestea vizează autonomia industriei de apărare continentale, prelungită cu ideea „armatei europene“. Într-un viitor pe termen mediu și lung, oricare dintre aceste idei poate fi implementată, însă numai printr-un larg consens politic, care nu se întrevade. ↑

BIBLIOGRAFIE

1. Carr, Edward H. – *Criza celor douăzeci de ani (1919-1939)*, Iași, Editura Polirom, 2011;
2. Davies, Norman – *O istorie a Europei*, București, Editura RAO, 2011;
3. Johnson, Paul – *O istorie a lumii moderne, 1920-2000*, București, Editura Humanitas, 2014;
4. Kissinger, Henry – *Diplomația*, București, Editura All, 2007.

Imagine: Unsplash